

Maatschappelijk en bedrijfstechnisch rendement in de bosbouw

De laatste jaren is er veel aandacht besteed aan de paradox dat enerzijds de maatschappelijke waardering voor bos hoog is, terwijl anderzijds het financieel rendement van bosbedrijven overwegend negatief is. Deze situatie is wel samengevat in de conclusie dat het bos meer waard is geworden voor de samenleving, maar minder in staat is voor zichzelf te zorgen (Paasman et al., 1997). Deze conclusie is echter in tegenspraak met het gegeven dat het Nederlandse bosareaal zich nog steeds uitbreidt.

Er is dus kennelijk sprake van of een schijnbare paradox of van nieuwe ontwikkelingen die tot een overbrugging van de paradox leiden. De laatste jaren is uit divers onderzoek een beter inzicht verkregen in het feit dat beide mogelijkheden zeker een rol spelen.

Maatschappelijk rendement van bosbouw

Sinds de beginjaren 90 is er in toenemende mate aandacht besteed aan methoden voor het berekenen van de waarde van bossen op (inter)nationaal niveau (bijv. De Groot, 1992). In eerste instantie was hierbij sprake van een zuiver theoretische benadering waarbij via een scala van analytisch beredeneerde zgn. schaduwprizen aan zoveel mogelijk van de diverse boswaarden een economische waarde werd toegekend. Hoewel deze comparatieve macro-economische benadering interessante

gegevens opleverde voor besluitvorming op het gebied van bospolitiek, gaf het weinig inzicht in de werkelijke financiële opbrengsten die door bossen worden gegenereerd. De laatste jaren wordt in toenemende mate aandacht besteed aan een meer empirische benadering, waarbij aandacht wordt besteed aan het identificeren van werkelijk verkregen financiële inkomsten als gevolg van de aanwezigheid van bossen (en andere natuurterreinen), zie tabel 1. Uit de eerste, weliswaar vaak nog ruwe, schattingen blijkt dat deze opbrengsten vaak enige tientallen keren hoger liggen dan de opbrengst van de directe materiële productie uit de bossen. Ook is recent berekend, dat op de Utrechtse Heuvelrug de totale complementaire economische effecten van bos- en natuurterreinen in een verhouding van 40:1 staan tot de verstrekte subsidies voor het terreinbeheer (KPMG Milieu & LEI, 2000). Deze cijfers geven aan dat bossen niet alleen een groot algemeen maatschappelijk belang hebben, maar tevens een groot macro-economisch belang. De vraag rijst dan hoe een groter deel van dit economisch rendement teruggeploegd kan worden in het bosbeheer. Bij het beschouwen van deze vraag is het essentieel om een goed inzicht te hebben in enerzijds de economische aard van de door het bos geleverde producten en diensten en anderzijds in de aard van het bosbedrijf.

De economische aard van bosproducten

Traditioneel is de gedachte dat een bos twee soorten van pro-

ducten oplevert, namelijk vermarktbaar goederen en publieke goederen en diensten. De eerste categorie betreft materiële producten die via de markt vrij verkocht kunnen worden. Hout is in dit opzicht het meest kenmerkende bosproduct. Daarnaast levert het bos diverse regulerende en landschappelijke diensten, die van groot maatschappelijk belang zijn maar waarvoor geen markt bestaat; iedereen kan er vrijelijk van genieten. Vanwege het algemene belang van deze diensten wordt de overheid geacht de boseigenaar voor deze diensten te betalen. Derhalve bestaat het inkomen van de boseigenaars reeds geruime tijd uit twee soorten inkomsten, inkomsten uit marktgoederen en inkomsten uit overheidssubsidies.

De laatste jaren is deze benadering in belangrijke mate verder gedifferentieerd (Van Vliet & Wieman, 1998). De overheid is in toenemende mate de marktwerking gaan stimuleren en dat heeft ook in de bosbouw geleid tot de introductie van het begrip profijt-beginsel (Hekhuis & De Baaij, 1997; Gaasbeek & Wieman, 2000). Zoals uit de hierna volgende artikelen van Van Vliet en De Savornin Lohman blijkt, bestaat er in principe een scala van mogelijkheden voor de betaling van de aan derden geleverde goederen en diensten van het bos. Met name wordt in toenemende mate aandacht besteed aan de mogelijkheden tot vermarktning van zogenoemde semi-publieke goederen, die via contracten aan specifieke groepen van bosgebruikers kunnen worden verkocht. Zoals hieronder verder zal

Tabel 1: Schattingen betreffende de macro-economische waarden van het Nederlandse bos

Gebied	Type economisch rendement	Opbrengst (fl./jaar)
Z.O.Veluwe¹	Opbrengst materiële producten	1 miljoen
	Van bos/naturomgeving afgeleide bestedingen in horeca en detailhandel	200 miljoen
	Kostenbesparing drinkwatervoorziening	7.7 - 14 miljoen
	Waardestijging huizen per jaar	1.2 miljoen
	Extra OZ belasting	0.1 miljoen
	Potentiële waarde CO ₂ opslag	0.8 miljoen
Utrechtse Heuvelrug²	Van bos/naturomgeving afgeleide bestedingen in detailhandel, horeca en vervoer	180 miljoen
	Extra OZ & toeristenbelasting	4.8 miljoen
	Jaarlijkse bos/natuurgerelateerde opbrengsten verkoop woningen	31.8 miljoen
	Kostenbesparing waterzuivering	3.2 miljoen
	Potentiële waarde CO ₂ opslag	0.8 miljoen

Bronnen: ¹KPMG, 1999; ²KPMG & LEI, 2000

worden berekend, levert het bos ook een direct nut op voor de boscijneraar zelf. Theoretisch gesproken kan de boscijneraar hiervoor zichzelf betalen uit fondsen die hij via andere bezigheden heeft verworven. Als gevolg van deze veelheid van vergoedingsvormen voor de goederen en diensten van het bos bestaat er derhalve een veelheid aan vormen voor het verkrijgen van financieringsbronnen voor bosbeheer.

Rendement van bosbedrijven

Elk jaar publiceert het Landbouw-Economisch Instituut een overzicht van het bedrijfsresultaat in de Nederlandse bosbouw. Hieruit blijkt dat de bedrijfsresultaten van bosbouwbedrijven vaker negatief dan positief zijn. Althans, zo worden de cijfers meestal geïnterpreteerd. Echter, zoals duidelijk aangegeven door het LEI en zoals bekend bij elke

bosbouwdeskundige, betreffen deze gegevens alleen de resultaten van particuliere bosbedrijven en niet van terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en andere niet-particuliere bosbeheerorganisaties. Met andere woorden, het veelvuldig vermelde feit dat het financiële rendement van de Nederlandse bosbedrijven veelal negatief is, is slechts gebaseerd op gegevens van omstreeks 30% van het Nederlandse bos. Het kan derhalve niet als representatief beschouwd worden.

Velen zullen naar aanleiding van bovenstaande conclusie als tegenwerping maken dat instellingen zoals Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten gezien de aard van de organisatie niet als maatgevende bosbedrijven gezien kunnen worden. Immers, gezien hun relatie met ofwel de overheid ofwel hun leden zijn deze instellingen niet alleen aange-

wezen op de vrije markt bij het verkrijgen van inkomsten, maar hebben zij ook toegang tot inkomsten uit meer afgeschermden markten van overheidsfinanciering of diverse soorten van lidmaatschapsfondsen (incl. inkomsten uit loterijen, etc.).

Deze redenering is echter eenzijdig, omdat ook particuliere boscijneraren een deel van hun inkomsten uit overheidsgelden krijgen. Met andere woorden, de markt voor bosproducten (in de meest wijde zin) is gesegmenteerd, en afhankelijk van hun organisatie kunnen bosbedrijven zich op diverse typen van markten voor private, semi-publieke of publieke goederen richten. Zoals uit de volgende artikelen van Van Vliet en De Savornin Lohman blijkt, treedt hierbij de laatste jaren een grote mate van vernieuwing en dynamiek op.

Bosbedrijfstijlen

Uit het voorgaande moge duide-

Tabel 2: Theoretische vormen van financiering van bosbeheer

1. Winst uit via de traditionele markt verhandelde bosproducten
2. Winst uit nieuwe, veelal regionaal-specifieke, marktproducten
3. Financiering (op basis van onderhandeling) door derden voor het gebruik van specifieke bosdiensten waarvoor geen geïnstitutionaliseerde markt bestaat
4. Sponsoring door derden op basis van verkregen p.r. imago
5. Financiering door overheid op basis van maatschappelijke dienstverlening
6. Financiering door particuliere boseigenaar uit eigen kapitaal op basis van het feit dat bos een object voor vrijetijdsbesteding is
7. Financiering door verplichte en vrijwillige bijdragen van leden van collectief bosbezit

lijk zijn dat er diverse typen van bosbedrijven bestaan en dat het niet correct is om in beschouwingen over het bedrijfsrendement van bosbedrijven van slechts één type bosbedrijf uit te gaan. Die conclusie leidt vervolgens tot de vraag welke verschillende categorieën bosbedrijven er dan wel zijn. Bij het beantwoorden van die vraag is het in de eerste plaats nuttig om zich af te vragen wat er precies bedoeld wordt met het begrip bosbedrijf. Taalkundig gezien heeft het begrip 'bedrijf' immers twee betekenissen:

- Een inrichting voor uitoefening van een bepaalde tak van industrie, handel, etc.
- Een beroepswerkzaamheid, handwerk.

Daarnaast bestaat er in de bedrijfseconomische literatuur een meer specifieke definitie van een bedrijf als een zelfstandige productiehuishouding gericht op de voortbrenging van goederen en diensten. Hierbij kan sprake zijn van een onderneming die streeft naar economische zelfstandigheid en dus winst moet maken of een non-profit organisatie die een bepaalde maatschappelijke taak wil vervullen. Beleidsmatig wordt het begrip bosbedrijf in de betekenis van een onderneming geïnterpreteerd en gaat men uit van de gedachte dat een bosbedrijf een beroepsmatig gespeciali-

seerd bedrijf is, gericht op het economisch rendabele beheer van een bosterrein. Echter, alleen al uit het feit dat 17% van het Nederlandse bos bestaat uit bezitseenheden kleiner dan 5 hectare (Wiersum, 1996), blijkt dat deze interpretatie geen recht doet aan de werkelijkheid, en dat voor een goed begrip van het begrip bosbedrijf men beter van de tweede definitie van een bosbedrijf als een beroeps- of handwerk uit kan gaan. Zo'n benadering geeft ruimte voor de vraag welke typen handwerk of beroepswerkzaamheid er in het bosbeheer bestaan. Hiervoor vindt in navolging van het begrip landbouwbedrijfstijlen (Van der Ploeg, 1994) geleidelijk de term bosbedrijfstijlen ingang (Wijnia & Houwaard, 1995). De bedrijfstijlen benadering is er met name op gericht om inzicht te krijgen in de 'bedrijfslogica' in de vorm van de samenhang tussen (I) de belangrijkste uitgangspunten van het bedrijf, (II) de afwegingen ten aanzien van het gebruik van productiefactoren, en (III) de daaruit voortvloeiende beslissingen ten aanzien van de praktische uitvoering van de bedrijfsvoering. Bedrijfstijlen onderscheiden zich derhalve van elkaar door de doelen die men nastreeft en de opvatting over de wijze waarop die doelen verwezenlijkt moeten worden. Omdat het begrip bedrijfstijlen in

de landbouw is ontwikkeld, gaat het begrip impliciet uit van een familiebedrijf. Zoals hierboven reeds werd aangegeven, is er binnen de bosbouw echter slechts in beperkte mate sprake van particuliere bosondernemingen en zijn in veel gevallen de bosbezitter en de bosbeheerder niet dezelfde (rechts)persoon. Schulting (2000) koos er in haar onderzoek voor om het begrip bosbedrijfstijlen te vervangen door het begrip bosbeheerstijlen, omdat de personen die zij onderzocht zich primair als beheerders beschouwden. In deze benadering verwijst het begrip bosbeheerstijl naar het totaal van doelen, opvattingen en praktijken die bepalen welke ingrepen een bosbeheerder in het bos maakt. Echter, omdat de bosbeheerder niet noodzakelijkerwijs ook de boseigenaar is, lijkt het zinvol om naast het begrip bosbeheerstijlen ook het begrip bosbedrijfstijlen te blijven hanteren. Dit laatste begrip verwijst dan naar het samenstel van doelen, opvattingen en praktijken die ten grondslag liggen aan het bedrijfsmatige handelen van de bosbezitter. Het begrip verwijst derhalve naar de strategische en organisatorische vormgeving van de bosbeheeractiviteiten, inclusief de afstemming van eventuele aanverwante activiteiten.

Diversiteit in bosbedrijven

Ten aanzien van de bedrijfsmatige inkadering van bosbeheer zijn drie factoren van essentieel belang: de bezitsvorm, de mate van specialisering en de (financiële) doelstellingen van het bosbedrijf.

De bezitsvorm van het bos

Vaak wordt ten aanzien van bosbezit een onderscheid gemaakt tussen staatsbezit en particulier bezit. Vroeger bestond er nog een derde bezitsvorm in de vorm van communaal bezit. Lange tijd heeft men in Nederland gemeend

Tabel 3: Tentatieve identificatie van bosbedrijfstijlen in Nederland

Bedrijfstijl	Voorbeeld
1. Nationale organisatie voor bosbeheer aangestuurd door nationale overheid	Staatsbosbeheer
2. Non-profit bosbeheerorganisaties gebaseerd op gemeenschappelijke belangen van specifieke maatschappelijke groeperingen	
2.1 Ledenorganisaties	Natuurmonumenten, Provinciale landschappen
2.2 Stads- en gemeentebossen	Amsterdamse bos, Edese bos
2.3 Bos onder beheer van recreatieschappen	Spaarnewoudsebos
2.4 Bosbeheer door lokale groepen	Restanten markebossen, ruilverkavelingsbosjes
3. Particulier bos beheerd als ondernemingsgericht bedrijf	Nauwelijks aanwezig in Nederland
4. Particulier bos als onderdeel van een pluri-actieve onderneming	
4.1 Bos als onderdeel van houtverwerkende industrie	Niet aanwezig in Nederland
4.2 Bos als onderdeel geïntegreerd landbouwbedrijf	Boerenbossen
4.3 Bos als onderdeel milieubedrijf	Waterleidingbedrijfbossen
4.4 Bos als onderdeel recreatiebedrijf	Campingbedrijf in bos
5. Particulier bos als nevenbedrijf	
5.1 Bos in bezit van vermogende personen met primaire inkomsten uit andere activiteiten	Landgoedbossen en andere (middel)grote particuliere bossen
6. Bos als ecologische infrastructuur voor andere economische activiteiten	
6.1 Bos als stimulerende werkomgeving voor industriële bedrijven / dienstensector / woonomgeving van arbeiders	Phillipsbos
6.2 Bos als aankleding privé woonomgeving	Wageningen Hoog
7. Bos als vrijetijdsbesteding	
7.1 Bos als cultureel erfbezit	
7.2 Bos als privé recreatiegebied voor 'urbane notabelen'	

dat de wettelijke afschaffing van het marke-bosbezit het einde van gemeenschappelijk bosbezit betekende. De laatste jaren is deze mening echter herzien en is er meer begrip ontstaan voor diverse vormen van gemeenschappelijk bosbezit of -beheer door een groep gelijkgezinde bosgebruikers. Er is hierbij niet alleen sprake van gemeenschappelijk bosbezit op gemeenteniveau, maar ook van gemeenschappelijk bosbezit door een vereniging van leden zoals Natuurmonumenten of van gemeenschappelijk bosbeheer door lokale vrijwilligersorganisaties, zoals bij het beheer van sommige zogenaamde Ruilverkavelingsbosjes (Wiersum & Van Laar, 1999).

De mate van specialisering van een bosbedrijf

Vaak wordt uitgegaan van de gedachte dat een bosbedrijf een gespecialiseerd bedrijf is gericht op de instandhouding en het beheer van een specifiek bosgebied. De werkelijkheid is echter heel wat meer divers. Zo kan bosbeheer een onderdeel vormen van een geïntegreerd bedrijf waarin een scala van activiteiten plaatsvindt. Hierbij kan sprake zijn van integratie in de zin dat de productie van bosproducten dient als grondstof voor verwerking binnen hetzelfde bedrijf. Hierbij hoeft niet alleen sprake te zijn van grondstofvoorziening voor de houtverwerkende industrie, maar bijvoorbeeld ook voor

waterleidingbedrijven. Ook kan bosbeheer worden uitgevoerd in het kader van een pluri-actief bedrijf, waarbij het bosbeheer aanvullend of ondersteunend is voor andere economische activiteiten. Een typisch voorbeeld vormt het beheer van landgoedbossen en boerenbosjes (Wiersum & Van Laar, 1999). Maar in toenemende mate is er ook belangstelling voor het beheer van bossen als landschappelijke aankleding van hoogwaardige bedrijfsterrainen of exclusieve kantoorcomplexen.

De doelstelling van het bosbedrijf, met name wat betreft de financiële uitkomsten

Men gaat er meestal vanuit dat

een bosbedrijf gericht is op het verkrijgen van een financieel rendement of op zijn minst op het quitte spelen in het beheer. Ook hier geldt dat in de werkelijkheid de situatie veel meer divers is en dat een deel van de bosbedrijven niet primair op financieel rendement gericht is (Schanz, 2000). Ze kunnen bijvoorbeeld ook gericht zijn op het produceren van een grondstof voor een verdere financieel-lucratieve verwerking binnen een geïntegreerd bedrijf. Of het bosbedrijf neemt de vorm aan van een 'handwerk' dat als een vrijetijdsbesteding ter afwisseling van andere economische activiteiten wordt uitgevoerd. Uit internationaal onderzoek is het bekend dat veel, met name kleine, particuliere boseigenaren niet gericht zijn op het verkrijgen van financieel rendement, maar hun bos meer zien als een waardevol cultureel erfgoed of aantrekkelijk privé-recreatieterrein (Van der Ploeg & Wiersum, 1996). Vanuit deze gerichtheid is men vaak bereid om het behoud van deze terreinen te financieren uit het eigen privé-inkomen of kapitaal. De gedachte dat bosbeheer in principe gefinancierd moet worden, hetzij uit inkomsten van de verkoop van marktwaardig-

ge producten, hetzij uit subsidies van de overheid als vergoeding voor de geproduceerde publieksgoederen en diensten, is dus onvolledig. In werkelijkheid kan een veel groter scala aan financieringsbronnen onderscheiden worden (tabel 2).

Conclusie

Op basis van deze factoren is het mogelijk om een veelheid van bosbedrijfstijlen in Nederland te onderscheiden (tabel 3). In de praktijk zijn combinaties ervan mogelijk. Zoals uit deze tabel blijkt, bestaat er een groot scala aan mogelijkheden waarop het maatschappelijke rendement van bossen gebruikt kan worden ter financiering van bosbeheer. Juist in een tijd dat het beleid in toenemende mate gericht is op de toepassing van het profijtbeginsel in de bosbouw, is het van belang om een inzicht te hebben in de diverse bedrijfstijlen en de specifieke geaardheid van elke stijl. Hierbij zou uitgegaan moeten worden van de gedachte dat juist deze verscheidenheid de kracht van de Nederlandse bosbouw vormt. Immers, die verscheidenheid weerspiegelt het grote maatschappelijke belang van bossen en de grote mate van be-

trokkenheid van verschillende maatschappelijke groeperingen bij bosbehoud en bosbeheer. In het beleid zou meer aandacht besteed moeten worden aan de vraag hoe deze diversiteit optimaal in stand gehouden kan worden en of het huidige beleid niet teveel gericht is op een te beperkt scala van bosbedrijfstijlen. Vooral ten aanzien van verdere integratie van bosbeheer binnen pluri-actieve bedrijven, bijvoorbeeld in de vorm van bos-landbouwsystemen, of van verdere koppeling van bosbedrijven met andere bedrijven (bijv. uit de recreatiesector) in regionale samenwerkingsverbanden lijken verdere mogelijkheden te bestaan. Zoals blijkt uit het artikel van De Savornin Lohman moet de overheid daarvoor echter wel de juiste randvoorwaarden scheppen. En de bosbouwsector zelf dient de reeds ingezette ontwikkeling naar een meer op de maatschappij en ondernemerschap gerichte houding in plaats van een exclusief op bos en overheid gerichte houding krachtig voort te zetten.

Literatuur

[Zie gemeenschappelijk overzicht aan eind van de serie]

Kees van Vliet, Alterra

Innovatie in vermarketing van bosproducten

In 1997 schreven Hekhuis en De Baaij over toepassingsmogelijkheden van het profijtbeginsel voor de financiering van het bos- en natuurbeheer. Hierdoor kwam het onderwerp 'vermarketing' van de maatschappelijke functies van bos en natuur duidelijk in de belangstelling te

staan. Het rapport legde een basis voor verdergaand onderzoek in het Europese Niche Markets project, dat door het Ministerie van LNV en de Europese Unie is ondersteund. Samen met de universiteiten van Hamburg, Padua en Wenen heeft Alterra verkend wat de mogelijkheden zijn voor

boseigenaren om concrete markten te ontwikkelen voor de recreatie-, natuur- en milieufuncties van hun bos.

In elk deelnemend land zijn ruim 20 case studies uitgevoerd om aan de hand van deze praktijkinitiatieven een beeld te krijgen van de factoren die de mate van suc-